

Levelek Endre Béla festőművész hagyatékából

A hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum gyűjteménye 1992-ben fontos Endre Béla emlékekkel gyarapodott, melyeket Endre Béla leányától, Jenkovszky Sándorné, született Endre Borbálától vásárolt az intézmény Tóth József budapesti magángyűjtő közbenjárásával. A múzeum gyűjteményébe került dokumentumok négy csoportra oszthatóak: a) öt levél, melyből hármat Endre Bélának, kettőt pedig az ő halálát követően özvegyének címeztek b) egy népművészeti kézimunka mintakollekció, mely a magyar nyelvterület egészéről tartalmaz mintákat átrajzolásra alkalmas papíron¹ c) egy kerámia terveket tartalmazó kollekció² és d) egy Barcsay Jenő festette Endre Béla portré, rövid dedikálással.³ Jelen dolgozat az öt, ezideig ismeretlen levél publikálására vállalkozik. Ezek közül kettő művészettörténeti szempontból különösen fontos, hiszen Tornyai János és Rudnay Gyula festőművészek Endre Bélához fűződő kapcsolatáról árulnak el részleteket. A szakirodalomból ismert annak a baráti levelezésnek néhány részlete amely Endre Bélát és Barcsay Jenőt összefűzte (Dömötör 1988), ám most bepillantást nyerhetünk a Tornyait és Endre Bélát, illetve Rudnayt és Endre Bélát összefűző barátság mélységeibe. A Móricz-levél túlságosan rövid és formális ahhoz, hogy a köztük kialakult kapcsolatról új ismereteket tudhatnánk meg, a maradék két levél pedig jellegénél fogva nem tartalmazhat érdemi új információkat.

Endre Bélának címzett levelek

A legfontosabb (s valószínűleg a legkorábbi) levél a szerzemények között az, amelyet Tornyai János írt Endre Bélának. Az ötoldalas levél kézzel számozott lapokra van írva, amely sorszámozás azonban nem esik egybe a szöveges oldalak egymásutánjával (21-22-27-28-23). A levél dátumozatlan és a feladás helyszíne sincs feltüntetve. A levél első és második oldalán azonban Tornyai párizsi tanulmányútra biztatja Endre Bélát, s tudjuk, hogy Tornyai 1896 tavaszán tért haza Franciaországból, míg Endre Béla 1898 és 1900 között tartózkodott Párizsban. Ez azt sugallja, hogy a levél valamikor 1896 és 1898 között íródhatott. A levél készültének időpontjára további fogódzókat találunk a szövegben, hiszen Tornyai azt írja: „...én jövő ősszel legkésőbb, mindenestre szeretnék megőszülni.” Tornyai 1897 közepén jegyezte el a tizennyolc éves Szabados Leonát, a földéaki postamester és földbirtokos egyetlen leányát, akit 1898. május 30-án feleségül is vett (Bodnár 1986: 67). Bár a házasság rövidéletű volt, hiszen 1903-ban törvényesen elváltak, ekkor Tornyai még lelkesen említi terveit. Fent idézett mondata azonban egyértelműen 1897 második felére datálja a levelet. Alátámasztja ezt az a momentum is, hogy Tornyai részletesen ír szemproblémájáról, márpedig a kutatás előtt ismert az a tény, hogy 1897 és

¹ A mintagyűjtemény az alábbi leltári számon került nyilvántartásba a múzeum helytörténeti gyűjteményében: 92.27.1-3. Mind a mintagyűjtemény, mind a kerámia-tervek raktározási helye a XX. doboz.

² A kerámia-tervek a 92.27.4 leltári számon kerültek nyilvántartásba a múzeum helytörténeti gyűjteményében.

³ A Barcsay Jenő festmény leltári száma a TJM képzőművészeti gyűjteményében: 92.3.

1898 között Imre József hódmezővásárhelyi kórházi sebész kezelte, illetve operálta a bal szemén kialakult súlyos, gennyes kötőhártyalobot (Bodnár 1986: 68). A végső bizonyíték arra, hogy ez a datálási kísérlet helytálló, a levél harmadik oldalán található, ahol Tornyai magáról, mint „...szegény, pályáját kezdő ember...”-ról ír, ami teljességgel helytálló egy párizsi tanulmányútról hazatért huszonnyolc éves fiatalember esetében.

A fenti adatok segíthetnek abban is, hogy a levél feladásának helyét megkíséreljük beazonosítani. Mivel a levél negyedik oldalán Tornyai azt írja: „Talán nem sokára, (pár nap múlva) átmegyek Vásárhelyre egy napra?“, ez azt sugallja, hogy nem lehet nagy távolságra szülővárosától. Ismerve érzelmi kötődését ebben az időszakban, feltételezhető, hogy a levél Földeákon, mennyasszonya közelében íródhatott.

Különösen értékesek a levélnek azon sorai, ahol Endrét Párizsra vonatkozó jótanácsokkal látja el. Kiderül, hogy Tornyai nagy tisztelője, s valószínűleg tanítványa volt a francia akadémikus történelmi festészet jellegzetes alakjának, s a Julian Akadémia tanárának Jean Paul Laurens-nek, s az is nyilvánvaló, hogy Tornyai egyik támasza külföldön földije, Hegedűs László festőművész volt.

A legmeghatóbb azonban az a baráti őszinte hangvétel, amellyel Tornyai a szívbeli jóbaráttól kér anyagi segítséget szorult helyzetében.

*Kedves Bélám!*⁴

Udvarias és baráti szeretettel írott leveleddel igen megörvendeztetted, felelek reá kevésbé udvariasan de nem kevesebb szeretettel.

Ne tündöj Te most azon sokáig, hogy érdemes-e oly messzére [sic] menni stb? Ha komoly elhatározás és tanulásvágy van Benned. Páris ban ez utóbbit jobban kielégítheted, mint bárhol másutt a világon. Erről én neked kezeskedem. Mondhat bárki bármit, huhoghatnak a Paris név hallatára; irtóznak tőle, mint baglyok és denevérek a világságtól; felszámálhatják előttem a veszélyeket - melyekről elismerem, hogy meg vannak! - de a ki komoly elhatározással keresi fel, még mindig „kitűnő oskola” mint az öreg Mikes mondta vala, még mindig az emberiség agyveleje, szíve Paris, mely gondolkodik, kísérletez, rajong minden szépért. Ezt vallotta Rousseau, s ezt állítja majd is be is bizonyítja Zola is, Paris - című regényében.

Menj csak a Julian Akadémiába Jean Paul Laurens⁵ műtermébe, azt az embert, ha komoly törekvést lát Benned, úgy meg fogod Te szeretni, mint az édes Atyádat, - noha közönséges csizmadia volt előbb, de a Panthéoni falképe egyike Paris legszebb képeinek.

A kinek szíve tiszta, elméje ép; az veszély nélkül mehet oda s úgy én Tégedet nem féltetek.

Inkább öltözz fel jó melegen, mert az útban hideg van s gyarlóbb vasútakra fogsz akadni, különösen Franczia földön, mint nálunk. Ez bizonyos. Utlevel, én is úgy hiszem, nem kell. Ott sehol sem kérik soha. Utban se kérték én tőlem soha. De ha félsz az esetleges kellemetlenségtől (majd valahol fennakadhatnál s sürgönyöznöd kellene haza igazolásért!) csak válts. A minisztériumban személyesen jelentkezővén azonnal megkapod.

⁴ A Tornyai-levél leltári száma a TJM helytörténeti gyűjteményében 91.10.1/a.

⁵ Laurens, Jean Paul (Fourquevaux, 1838 - Párizs, 1921) a francia akadémikus történelmi festészet jellegzetes alakja, aki éveken át tanított a párizsi Julian Akadémián. Freskói megtalálhatóak a párizsi Panthéon-ban éppúgy, mint a Toulouse-i Capitolium-ban. Festészetének nagy hatása volt kortársaira.

Keressd fel a 6. Rue Gay-Lussac -beli szállodát. A patron jól ismer engemet is Hegedűs L[ászlót]⁶ is stb. Nagyon tisztességes család, szeretni fogod őket. Különben ha pensióba akarnál menni, majd Heg.[edűs] Laczó megkérdezi Boruth Andort,⁷ annak kitűnő jó helye volt családban. Persze, drágább. Herzl Kornél⁸ is felkeresd (talán Rue de Rome 79?) derék ember, ha zsidó is, és sok kedves társaságba be fog vezetni.

Laczi aligha megy az idén. Legfőlebb tavasszal egy hónapra. Azt hiszi, Benczurnál⁹ marad. Legutóbb azt írta nekem, hogy e hó vége felé megy Pestre. Fönnt van-e már, nem tudom? Eddigi czíme Mező-Túr [sic]. Pesti czíme Külső Kerepesi út ig. Tattersalle.

Ha bármi mást még tőlem óhajtanál tudni, írj; én felelek.

Most írok magamról is b. engedelmekkel: Nem akarlak untatni a kéréssel de hidd el, igen nagy jót tennél velem, ha Yblné asszony¹⁰ kedves rokonodat a lefestésre hangolnád. Oly jól, mint Innocent, minden bizonnyal megtudnám festeni s mivel tudatában vagyok annak, mily nagy horderejű lenne rám nézve, ha oly magas rangú családdal kezdhethném meg első komoly fellépésemet s mivel ott jó világitású műteremmel rendelkezhetném, iparkodnék a lehető legjobban elkészíteni.

Jól tennéd, ha megemlítenéd előtte meglehetősen nyomorult helyzetemet (volt szem-bajom miatt) ha tudná, hogy ez által egy szegény, pályáját kezdő emberrel tenne jót, nő szíve könnyen hajolna rá, azt hiszem. Nekem, azt hiszem, egész jövőmre nagy befolyással lenne, mivel én jövő ősszel legkésőbb, mindenesetre szeretnék megnősülni. S ha ez a cél sem lelkesítene annyira, hogy jó képet fessek, akkor semmi sem lelkesíthet soha.

Talán nem sokára (pár nap múlva) átmegyek Vásárhelyre egy napra? Később azután 1 hétre a kórházba megyek. Imre dr. Úr megoperálja a szememet. Ha át nem mennék, Béluskám, ugyan ne feledkezz el rólam, ha juttathatnál nekem egy 50 bükknyi kölcsönt, jutass [sic], arra kérlek, mielőtt elmegy. Alig van más bizalmas ismerősöm Rajtad s kedves jó Atyádon kívül, mint Imre dr. Ur, s őtet mégis inkább szégyelleném megpumpolni, mint tégedet, annyival inkább, mert ingyen gyógyított, ingyen fog operálni s csak nemrég adtam meg neki valami 30 bükknyi adósságomat.

⁶ Hegedűs László (Szentes, 1870 - Budapest 1911) festőművész, aki tanulmányait Münchenben, Bécsben, Párizsban, majd a Mesteriskolában Benczúr Gyulánál végezte. 1903-ban lett a Képzőművészeti Főiskola tanára.

⁷ Borúth Andor (Sátoraljaújhely, 1873 - Tátraszéplak [Tatranská Polianka], 1955) akadémikus stílusban dolgozó festő, aki rövid ideig Hollósy Simon müncheni szabadiskolájában, majd öt éven át Párizsban a Julian Akadémián tanult. Madridban is járt, ahol Velázquez gyakorolt rá nagy hatást. 1900-ban hazatért, és a következő években (1902, 1905, 1909) a Múcsarnok legjelentősebb díjait kapta. A Nemzeti Galéria több alkotását is őrzi.

⁸ Hernádi Herzl Kornél (Budapest, 1858 - Zürich, 1910) festőművész, aki tanulmányait Münchenben Liezen-Mayer Sándor és Benczúr Gyula tanítványaként kezdte, majd Párizsban folytatta. 1886-ban Párizsban telepedett le és novellisztikus hangulatú naturalista zsánerjelenetek festőjeként vált ismertté. Később a breton nép életét ábrázolta munkáiban.

⁹ Benczúr Gyula (Nyíregyháza, 1844 - Dolány [ma Szécsény], 1920) a magyar akadémikus festészet legjelentősebb mestere. 1883-tól a Mesteriskola igazgatója. Münchenben Karl von Piloty tanítványa volt. Benczúr érett, nagyméretű történelmi kompozícióit a rendkívüli technikai tudás, a káprázatos anyagfestés és kolorizmus, ám ugyanakkor az erős teatralitás jellemzi.

¹⁰ A kutatás jelenlegi fázisában nem sikerült kideríteni, hogy melyik Ybl családdal állt Endre Béla rokoni kapcsolatban.

Kedves Atyádnak mindenesetre megemlítsd a kérésemet s mondjad néki, hogy ne ítéljen el érte, hogy megint ilyen helyzetbe jutottam. Most egyszer nem az én hibám. Szememet kímélni kellvén nem végeztem be még eddig 2 arckép másolatot, melyért 200 pengőt kapok. Azután az ideai téli kiállításra is festettem egy képet; az idő eltelt s nekem a havi 24 pengőt fizetnem kellene s a kórházi tartózkodásra is kell pár forint, ha ugyan addig se végezhetném be az arcképeket, a mit nem óhajtanék. Idegessé tesz a falusi szobai ros [sic] világítás, gyenge szem stb. stb. Ezt előtted fölösleges magyaráznom.

Ha teheted ezt a szívességet, írd meg. Ez esetben majd átmenvén, megkaphatom. Ha nem tehetnéd, azt még inkább megírd, arra kérek.

Hát - Béluskám, pá! Ne haragudj, hogy ily hosszan untattalak. Én, - tudja Isten, - egyik kérésemet sem szégyellem előtted. Én nem tehetek róla, hogy szegénynek születtem s arról se, hogy mégis szeretném valamire vinni! Ha szemtelennek találsz illetén gondolkozásomért gondold el, hogy „kirí belőlem a paraszt!”

Kedves Atyád Uradnak add át s Magad is fogadd szívesen mély tiszteletem (és szeretetem) őszinte megnyilvánulását.

*Tornyai
Jankó*

P.S: Párisnak egész más a levegője is, mint a lucskos, ködös Münchennek

Oda ne menj télire semmi esetre. Ha csak az esőért jobban nem rajongsz, mint a Pik-túráért!?

Jelentőségében, s időrendben is a hosszabb Rudnay Gyula levél következik a sorban. A régi jóbarát és festőkolléga 1924 áprilisában írta e levelet Budapesten. Megtudhatjuk belőle, hogy Endre Béla - valószínűleg Rudnayék rendelése alapján - néhány „vásárhelyi cserépedényt” vásárolt Rudnayéknak a Majolikagyárból. A másik művészettörténeti adalék, hogy Rudnay erőteljesen unszolta Endrét egy budapesti kiállítás megrendezésére (több más művésztsárával egyetemben), erre azonban Endre életében nem került sor.

Kedves Bélukám!¹¹

Hálás köszönetemet küldöm azon szép és nagyon izléses „vásárhelyi cserépedényekért” (amint hívjátok). Nagyon köszönöm hogy voltál oly kegyes és kedves s elfáradtál s ki is választottad őket. A gyár teljesen hibátlanul el is küldötte s meg is kaptam valamennyit. Nagy örömem van bennök. A feleségem is örvendezik velem együtt. Sétálgatunk és nézegetjük. Kedves lapodat is hálásan köszönöm. Ismeretlen Barátunknak is tolmácsolod alázatos köszönetemet - Ilyen kedves lapot csak borocska és nótácska szülhet és a Ti tiszta nagy lelketek. Áldjon meg az Isten érte.

Nem mondom kétszer sem hogy ha valami alkalom kínálkozik - le nem rándulunk Vásárhelyre - ámbár amióta így be fogódtam a kocsiba „teherhúzni” bizony kevés a szabadnapom¹². S ha a vágyakozásom meg is van láthatni Benneteket - az említett okok, csak halasztatják velem ezután is a vásárhelyi utat.

¹¹ Rudnay Gyula első levele a 91.10.2 leltári számon került nyilvántartásba a TJM helytörténeti gyűjteményében.

¹² Kétségtelen utalás arra, hogy 1922-ben Rudnay Gyulát kinevezték a budapesti Képzőművészeti Főiskola tanárává.

Hanem dolgozzál Kedves Béluskám, s ha rászánod magad mégis, (most már nem hagyok békét) hogy összegyűjtött anyagod Pesten kiállítsuk engem értesíts. Hidd el nagyon okos dolgot sütünk ki belőle. Neked is jó lesz - meg minket sem fog a lelkiismeret bántani hogy egy nagy művésznünk veszni hagyjuk.

A húsvéti ünnepeket Somogy Bábonyban töltöttem a gyermekeim között, akik nagyon melegen üdvözlik Sárikát s köszönik a megemlékezést.

Hiszem hogy jól vagytok! Mi rendben vagyunk. Csak ez a drágaság unalmas már kedves Béluskám.

Mindenesetre néha-néha, ha kedv is lenne hozzá írj egy pár sort. Mindég jól esik tudnom hogy vásárhelyi élete [sic] hogy telnek-múlnak.

A munkáról pedig el ne feledkezzél!

Feleségem részéről a legmelegebb üdvözlés. Az öcsém is melegen köszönt Benneteket (t. i. most itt van).

A nagyságos Asszony kezeit csókolom s a helyi nótákat hálásan köszönöm.

Téged kedves Béluskám sok szeretettel ölel öreg barátod

Rudnay Gyula

Budapest 1924 apr. 25.

Móricz Zsigmond levele az egyetlen, amelyet írógéppel írtak. Ez a rövid, 1927. március 14-ei dátummal kelt levél minden bizonnyal egy közelmúltban esett vásárhelyi látogatás emlékeit idézi fel az első mondatban. Szinte bizonyos, hogy nem ez volt az első találkozása a Móricz és az Endre családnak, hiszen maga Móricz Zsigmond írta Endre Bélát búcsúztató cikkében: „Most négy éve ugyanezekben a fülledt kánikulai napokban Hódmezővásárhelyen voltam két kislánnyal. ...az asztalomhoz jön egy szolid szöke, kékszemű, halvány álmatag férfi. ...Ma gyászjelentést kaptam, hogy meghalt. Endre Bélának hívták, ötvenhét éves volt. ...” (Móricz 1928). A levél külön értéke, hogy Móricz Zsigmond felesége, Simonyi Mária színésznő két, kézzel írt sorral üdvözli Endréeket.

Budapest 1927. III. 14.

IV. Fővámtér 2.

Kedves jó Bélám,¹³

olyan kedvesen s szeretettel emlékezünk rátok s a te egész derék, okos városotokra, mintha egy kicsit otthon lettünk volna Vásárhelyen.

Áldjon meg az isten Benneteket mindközönségesen, s emlékezzetek Ti is szívesen ránk.

Feleségednek kézcsók, s kicsinyeidet, pláne a kicsit megesszük. A nagyobbacska már nagyobb falatocska, az már kikérné magának, igaze?

Csókolunk Bélám, isten veletek

Móricz Zs.

Drágáim én még külön is és nagy szeretettel csókollak

Mária

¹³ Móricz Zsigmond levele a 91.10.4 leltári számon került a TJM helytörténeti gyűjteményében nyilvántartásba.

Endre Béla özvegyének címzett levelek

A szerzemények között két olyan levelet találunk, amelyet Endre Béla halála után két közeli jóbarát, a festőtárs Rudnay Gyula, és a makói évekből ismert Eckhardt Tibor,¹⁴ kiscgazdapárti politikus írtak az özvegynek, Török Zsófiának. E két levél, - jellegénél fogva - nem igényel különösebb kommentárt.

*Kedves Szomorú Asszonyom!*¹⁵

Végtelen fájdalommal értesültem Kiss Lajos¹⁶ barátunk révén, hogy a mi nagyon szeretett Bélánk meghalt. Mondhatom - lelkem minden részét szomorúság fogta el e hír vételekor. Vigasztaljon valamennyiünket az a biztos tudat hogy csak idő kérdése s ismét találkozunk Vele egy boldogabb világban...

Ugy én mint Feleségem s gyermekeim részéről akik mind őszinte fájdalommal osztunk e nagy szomorúságban - fogadják legtisztább nagyon őszinte részvétünket.

Kedves Bélám Isten veled a viszontlátásig!.....

Őszinte tiszteletem és kézcsókom átadva - az egész kis család szeretetteljes üdvözlésével maradtam.

Rudnay Gyula

Nagybábony 1928 aug. 20.

*

*Kedves Zsóca!*¹⁷

Hosszabb külföldi útról hazatérve találtam íróasztalomon a megrendítő hírt, drága jó Bélám haláláról. El sem mondhatom, mennyire megrendített az ő halála. Elmúló fiatal-ságom legszebb, legnemesebb emlékei közé tartoznak azok az órák, miket az ő társaságában töltöttem. Csupa jószág volt az ő egyénisége, lehetetlen lett volna őt nem szeretni.

¹⁴ Eckhardt Tibor (Makó, 1888 - New York, 1972) kiscgazdapárti politikus, ügyvéd, országgyűlési képviselő. Berlinben, Párizsban és a budapesti tudományegyetemen tanult, Budapesten szerzett államtudományi doktorátust 1908-ban. 1922-ben a Keresztény Kiscgazdapárt listáján képviselő lett. 1930-tól a Független Kiscgazdapárt tagja, 1932 és 1940 között a párt elnöke. 1931-1933 között országgyűlési képviselő, 1934-35-ben a Gömbös-kormány alatt Magyarország népszövetségi főmegbízottja. 1935-től az angolszász orientáció híve. 1940-ben a kormányzó és Teleki Pál miniszterelnök megbízásából az USA-ba ment, és nem tért vissza Magyarországra.

¹⁵ Rudnay Gyula részvétnyilvánító levele a 91.10.3 leltári számon került nyilvántartásba a TJM helytörténeti gyűjteményében.

¹⁶ Kiss Lajos (Hódmezővásárhely, 1881 - Budapest, 1965) néprajzkutató, régész, művészettörténész, a történelemtudományok doktora. Fiatal korában a színészi pályát odahagyva tér vissza szülővárosába, ahol Tornyai Jánossal kezd 1904-ben néprajzi tárgyak gyűjtésébe. 1908 és 1912 között a városi múzeum őre, majd 1912-től a nyíregyházi múzeumban előbb múzeumőr, majd 1925-től a múzeum igazgatója. Kutatási területe elsősorban a falusi nép életének vizsgálata.

¹⁷ Eckhardt Tibor részvétnyilvánító levele a 91.10.5 leltári számon került nyilvántartásba a TJM helytörténeti gyűjteményében.

El tudom képzelni, mily szörnyű ez a csapás Maguknak, kik mindenüket veszítették el benne. Nagyon, nagyon átérzem a fájdalmukat.

*Kezeit sokszor csókolja
igaz, régi barátja
Eckhardt Tibor*

Bp. 1928. IX.14.

NAGY IMRE

IRODALOM

- Bodnár Éva
1986 *Az újráfelfedezett Tornyai.* Budapest.
- Dömötör János
1988 „Mű, emberség, barátság: Barcsay Jenő és Endre Béla barátsága levelezésük tükrében.” *Juss*, 1988 szeptember, pp. 49-56.
- Kenyeres Ágnes (főszerk.)
1985 *Magyar életrajzi lexikon.* Harmadik, kiegészítő kötet. Bp.
- Móricz Zsigmond
1928 „Szív és ecset.” *Pesti Napló*, 1928. aug. 15. Újraközölve: *Tanulmányok, cikkek.*
Bp. 1959. p. 232.
- Zádor Anna és Genthon István (főszerk.)
1965-1968 *Művészeti lexikon.* 4 kötet. Bp.